

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО НАУКИ ЗА ОБРАЗОВАНИЕТО И ИЗКУСТВОТА
КНИГА ПЕДАГОГИЧЕСКИ НАУКИ

Том 117

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”
FACULTY OF EDUCATIONAL STUDIES AND THE ARTS
BOOK OF EDUCATIONAL STUDIES

Volume 117

ADAPTATION MODEL WITH THE PRESENCE OF A PARENT, UPON ADMISSION TO A NURSERY GROUP

DIANA ANDONOVA

*Sofia University “St. Kliment Ohridski”, Bulgaria
Faculty of Educational Studies and the Arts
Department of Preschool and Media Pedagogy*

DOI: <https://doi.org/10.60059/GSU.FNOL.PN.117.211-238>

Abstract. The study examines the theoretical foundations and practical parameters of an adaptation model with the presence of a parent upon starting nursery school. The application of the model in municipal kindergartens is analysed. The process of adaptation when entering a nursery group or the first group of kindergarten is one of the major transitions in a child's life. The primary transition from the familiar family environment to the unfamiliar institutional educational environment is accompanied by stress and emotional shock, with common manifestations being intense crying, anxiety, aggressive behavior, sleep and eating disturbances, changes in cognitive and play activity, etc. According to attachment theory, the presence of a parent (the primary attachment figure) during the initial days of the child's stay in the childcare facility is necessary for the smooth and painless adaptation of the child. Changes in regulatory documents require the kindergarten to ensure the presence of a parent during the adaptation period. The results of the research are based on quantitative and qualitative analysis. It is found that children whose parents strictly follow the procedure meet the criteria for a successfully adapted child in the first two weeks after admission.

Keywords: adaptation, kindergarten, nursery, attachment, separation, primary attachment figure

МОДЕЛ ЗА АДАПТАЦИЯ С ПРИСЪСТВИЕ НА РОДИТЕЛ ПРИ ПОСТЪПВАНЕ В ЯСЛЕНА ГРУПА

ДИАНА АНДОНОВА

*Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Факултет по науки за образованието и изкуствата
Катедра „Предучилищна и медийна педагогика“*

Резюме. Студията разглежда теоретичните основи и практическите параметри на модел за адаптация с присъствие на родител при постъпване в яслена група. Изследва се приложението на модела в условията на общинските детски градини. Процесът на адаптация при постъпване в яслена група или в първа група на детската градина е един от макротранзитите в живота на детето. Първичният преход от познатата семейна среда към непознатата институционална образователна среда е съпътстван от стрес и емоционален шок, чиито най-чести прояви са силен плач, безпокойство, агресивно поведение, нарушения в съня и храненето, познавателната и игровата активност и др. Съгласно теорията за привързаността присъствието на родител (основния обект на привързаност) в първите дни от престоя в детското заведение е необходимо за плавното и безболезнено адаптиране на детето. Промяната в нормативните документи задължава детската градина да осигури възможност за присъствие на родител в периода на адаптация. Успешната адаптация се реализира само при наличието на ефективен модел, който регламентира родителското присъствие и дава рамка на адаптацията и алгоритъм за действие. Резултатите от проведеното изследване са получени на базата на количествен и качествен анализ. Установява се, че децата, чиито родители следват стриктно процедурата, покриват показателите за успешно адаптирано дете в първите две седмици след постъпването му.

Ключови думи: адаптация, детска градина, ясла, привързаност, раздяла, основен обект на привързаност

УВОД

Постъпването в яслена група или в първа група на детската градина лежи вторичната социализация на индивида. Това е първичният преход за малкото дете от познатата семейна среда към непознатата институционална образователна среда на предучилищните заведения и е един от макротранзитите в живота му. Процесът на адаптация е силно емоционален и често е съпътстван от стрес и емоционален шок, чиито най-чести прояви са силен плач, безпокойство, агресивно поведение, последвани от отчаяние. Първите седмици от престоя на детето в детското заведение се характеризират с понижена познавателна и игрова активност, влошено емоционално състояние, както и понижени социални контакти. При някои деца се наблюдават и сериозни смущения като нарушения в съня (неспокоен сън, кошмари, бълнуване, нощно изпускане по малка нужда) и хранителни разстройства.

Адаптацията с присъствие на родител датира още от създаването на първата детска градина след Освобождението. В информационната брошура Никола Живков посочва „родственик“ или „слуга“ да придружава детето в първата седмица от постъпването му. Измененията в Наредба №5 от 02.10.2020 г. регламентират присъствието на родителя в детското заведение в периода на адаптацията: чл. 39 (изм. и доп. ДВ, бр. 85 от 2020 г., в сила от 02.10.2020 г.) (2) (Нова – ДВ, бр. 85 от 2020 г., в сила от 02.10.2020 г.). „Детската градина изработва и прилага модел за работа със семействата и децата в периода на адаптация от семейната среда към детската градина, който е неразделна част от Правилника за дейността на детската градина“ (Наредба №5, чл. 39. (2)). „Моделът по ал. 2 задължително включва краткосрочно присъствие на родителите в детската градина“ (Наредба №5, чл. 39. (3)). Това изменение в нормативните документи задължава предучилищните институции да прилагат модел за адаптация с присъствие на родител. Присъствието на родител в детската градина и самостоятелна детска ясла дава положителни резултати само ако се приложи ефективен модел за адаптация.

Авторът на настоящата студия разработва и апробира модел за адаптация с присъствие на родител, който да е приложим към условията на нашите предучилищни заведения. Той се основава на Берлинския модел за адаптация (Das Berliner Eingewöhnungsmodell) (Braukhane & Knobloch, 2011), теорията за привързаността на Дж. Боулби (Bowlby, 1969) и стиловете на привързаност, дефинирани от М. Ейнсуърт (Ainsworth et al., 1978). Целите на модела са свързани с избягване на токсичен стрес и нанасяне на емоционални и психологически травми на детето и изграждане на положително отношение към новата среда. Моделът предоставя обучение за повишаване квалификацията на кадрите; информираност на родителите и активното им включване в процеса на адаптация; създаване на успешно партньорство родители-учители/медицински лица и изграждане на семейна общност в рамките на детската градина.

Обучение по модела към момента са преминали над 70 детски заведения в страната. През 2020 г. онлайн обучение чрез платформата Zoom преминават 43 предучилищни заведения от 16 града в България (държавни и общински ДГ и СДЯ, 3 ЧДГ и ЦСОП – Варна), в това число 263 души педагогически и медицински персонал, от които 178 педагози (учители, старши учители и педагози на яслени групи), 29 медицински сестри в ясла и 48 помощник възпитатели и детегледачки¹; 7 директори и зам. директори. През 2022 и 2023 г. присъствено обучение преминават служители от всички 24 самостоятелни детски ясли на територията на град София, 6 детски градини в град София и над 70 служители на детски градини (учители, директори и психолози) в град Хасково и хасковска област.

¹ Длъжност в самостоятелните детски ясли.

Настоящото изследване цели да установи ефективността на модела за адаптация с присъствие на родител в условията на общинските детски градини. Разглежда се начинът на приложение на модела в яслени групи. Представени са резултати от пилотно изследване в 38 ДГ „Дора Габе“, град София през 2019 г. и от приложение на модела през 2023 г. в 16 ДГ „Приказен свят“, град София.

ТЕОРЕТИЧНИ ОСНОВИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

1. Теорията за привързаността – ключова за развитието на индивида

Важността на ранния опит и връзката майка-дете за развитието на личността, е обект на много изследвания. Привързаността се разглежда в контекста на психо-социалната проблематика в развитието на детето. Основоположник на теорията за привързаността е английският психоаналитик и психиатър Дж. Боулби. Той е един от първите автори, който отчита значението на ранните връзки за социалното и емоционалното развитие на детето. Боулби определя привързаността като биологичен инстинкт, чиято функция е осигуряване на оцеляването на вида. Неговата теория гласи, че децата развиват силни емоционални връзки с човека, който се грижи за тях през първата година от живота им (монотропия) (Bowlby, 1969). Тези връзки са от изключително значение за нормалното социално и емоционално развитие и благополучие (Petrov, 2011). Терминът родителска привързаност (от англ. *parental attachment*) обозначава емоционалната връзка между детето и човека, който се грижи за него (Ainsworth, 1989). Родителската привързаност влияе на привързаността в зряла възраст (от англ. *adult attachment*), която обозначава емоционалните връзки с романтичния партньор и детерминира привързаността между родителите в семейството. И двата вида привързаност се свързват с „психологическата настройка“ (от англ. *psychological adjustment*).

Боулби твърди, че страхът от непознати е вроден механизъм за оцеляване. В първия ден от постъпването на детето в детската градина или самостоятелната детска ясла то се среща именно с напълно непознати за него лица. Клайн (Klein, 1952) подчертава важната роля, която родителят играе – да успокои вродените страхове и тревоги на бебето и малкото дете, както и други емоционални състояния. Уиникът и Бион със съответните им понятия за „подкрепяща среда,“ (Winnicott, 1965) и „майчина унесеност“ (от англ. – *maternal reverie*)² (Bion, 1962) поставят голям акцент върху значението на взаимността в

² Термин, въведен от Бион (Bion, 1962), описващ състояние на съзнанието на майката, което се характеризира със спокойна възприемчивост, така че майката да може да поеме/обработи състоянията на стрес на бебето (страх/терор/объркване/избягване/нарушаване на регулацията), за да му осигури утеха и спокойствие и умение за саморегулация дори при неуправляеми ситуации.

първичните отношения на привързаност. За тях тази връзка има различно, но също толкова интензивно значение за фигурата на майката, както и за детето. Ето защо адаптацията с присъствие на родител носи сигурност и спокойствие не само за адаптиращото се дете, а и за майката.

Клайн, Уиникът, Ериксън и Бион издигат хипотезата, че добре интегрирано дете е това, за което привързаността към родителската фигура (обикновено майката) е създадена на базата на подкрепяща или съдържателна среда, която осигурява възможност и време на бебето да изгради и приеме усещането, че е отделен индивид от основната фигура на привързаност (Andonova, 2020).

В зависимост от ранните преживявания на чувствителни или нечувствителни грижи Боулби (Bowlby, 1982) разработва концепция за „вътрешен работен модел“ (англ. *Internal work model*) – когнитивна рамка, която включва умствени представи за разбиране на света, себе си и другите. Вътрешният работен модел изгражда себепознанието и интерпретативните филтри на индивида, чрез които се определят бъдещите взаимоотношения и социалният опит. Съществуват три основни характеристики на вътрешния работен модел: модел на другите като надежден, модел на себе си като ценен и модел на себе си, който е ефективен при взаимодействие с другите (Andonova, 2020). Вътрешният модел се изгражда до 3-годишна възраст и формира разбиране за света и бъдещите взаимодействия с другите, превръща се в част от личността на детето. Според Боулби главната фигура на привързаността, човекът, който полага основните грижи за детето (*caregiver*, от англ. *care* – грижа и *give* – давам), действа като прототип за бъдещи взаимоотношения чрез вътрешния работен модел.

Индивидите със сигурни работни модели (от англ. *Secure working models*) са отворени към търсене и получаване на необходимата им подкрепа, а тези с несигурни работни модели се отнасят с недоверие или несигурност към другите, вероятно с цел да запазят независимостта си, която може да бъде възпрепятствана от тази подкрепа (Rholes, Simpson, & Stevens, 1998).

Според Боулби видът привързаност се формира през първата година от живота на детето и е детерминиран от поведението на майката. Изследванията посочват редица различни фактори, които допринасят за развитието (или липсата) на сигурна привързаност в зависимост от майчината реакция към нуждите на бебето ѝ. Майките, които реагират непоследователно или които се намесват в дейността на детето, обикновено имат деца, които изследват по-малко, плачат повече и са по-тревожни. Майките, които последователно отхвърлят или пренебрегват нуждите на детето си, обикновено имат деца, които се опитват да избегнат контакт (Cherry, 2019).

Матанова определя базисните функции на сигурната привързаност за детето:

- „Да придобие базисно доверие и реципрочно да отговаря, което е основата на бъдещите емоционални отношения.

- Да проучва средата с чувство на сигурност и безопасност, което води до пълноценно когнитивно и социално развитие.
- Да развива способности за саморегулация, което дава резултат в ефективното управление на импулсите и емоциите.
- Да създава основите за формиране на идентичност, включваща усет за компетентност, собствена стойност и баланс между зависимост и автономия.
- Да установява просоциални морални рамки, което влече след себе си емпатия, състрадание и съвест.
- Да генерира същностна система от убеждения, обхващаща когнитивни оценки за себе си, родителя, другите и живота като цяло.
- Да се снабди със защити срещу стреса и травмата, което включва формиране на ресурси.“ (Matanova & Todorova, 2013: 135)

Всички горепосочени функции са фундамент за успешната адаптация и социализация на детето в детската градина.

Теорията на Боулби се базира на 6 ключови концепции, наречени накратко Cr-I-I-M-P-S (от англ. *Critical Period* – Критичен период, *Innate Programming* – Вродено програмиране, *Internal Working Model* – Вътрешен работен модел, *Monotropy* – Монотропия, *Proximity* – Близост, *Social Releasers* – Социални освободители):

Критичен период – това е периодът за формиране на привързаността, който обхваща времето от раждането до 2 ½-годишна възраст. Боулби заимства концепцията за критичния период от работата на Лоренц (Lorenz, 1935) – основоположник на теорията на импринтинга, който изследва формиране на привързаности при птиците. Боулби смята, че привързаността между майка и кърмаче не трябва да се нарушава преди навършване на 2 ½-годишна възраст и че ако до тази възраст привързаността не се формира, индивидът би имал трудности при формирането ѝ.

Вродено програмиране – привързаността е вродена или предварително програмирана. Поведението на привързаност се програмира у бебетата на биологично ниво от раждането им, за да им помогне да оцелеят, т.е. това е вроденият им инстинкт за оцеляване.

Вътрешен работен модел – предоставя шаблон за бъдещите привързаности на индивида. Той позволява на хората да прогнозират, контролират и манипулират средата си. В резултат на това играе роля в по-късното развитие на личността и е известен като хипотеза за приемственост. Връзката, която детето има с основната фигура на привързаност, представлява ментално представяне, или модел за това, какви ще са взаимоотношенията в бъдеще. Следователно това може да има мощен ефект върху способността му да бъде родител. Боулби твърди, че сигурното дете = възрастен, който е социално и емоционално компетентен във взаимоотношенията, така че е по-вероятно да има успешни отношения.

Монотропия – идеята е, че бебетата имат една специална връзка на привързаност, обикновено с биологичната майка, и тази връзка е по-важна от която и да е друга. Ако биологичната майка отсъства, то това би могло да бъде друга жена.

Близост – бебето търси близост с майката по еволюционни причини за „оцеляване“ – биологично програмиране.

Социални освободители – процесите на социално освобождаване са важни за развитието на взаимодействието родител – бебе, тъй като те извикват грижите от родителя. Социалните освобождаващи средства са вродени механизми, защото децата ги правят инстинктивно и родителите са предназначени да реагират на тях, без да мислят.

Според етологичната теория на Боулби съществуват няколко фази на привързаност в детското развитие. Изследователите Р. Шафер и П. Емерсън (Schaeffer & Emerson, 1964) анализират броя на връзките на привързаност, които децата формират, в дългосрочно проучване с 60 бебета. Децата са наблюдавани на всеки четири седмици през първата година от живота си, а след това още веднъж на 18 месеца. Въз основа на своите наблюдения Шафер и Емерсън очертават четири отделни фази на привързване, включително:

Фаза на пре-привързване: от раждането до тримесечна възраст. Бебетата не проявяват особена привързаност към конкретен обект. Сигналите на бебето (признаци на социално освобождение) като плач и мрънкане естествено привличат вниманието на майката, а положителните реакции на бебето насърчават възрастния, полагащ грижи за него, да остане близо.

Фаза на безразборно привързване: възраст от около шест седмици до седем месеца. Бебетата започват да проявяват предпочитания към първичните и вторичните обекти на привързаност (лицата, които се грижат за тях). По време на тази фаза бебетата започват да развиват чувство на доверие, че майката/възрастният ще отговори на техните нужди. Въпреки че на тази фаза те все още ще приемат грижи от всички хора, вече стават по-добри в разграничаването между познати и непознати лица (около седеммесечна възраст). Наблюдава се по-положителна реакция към първичния/основния обект на привързаност.

Фаза на дискриминационната привързаност: възраст около седем до един-найсет месеца. Бебетата проявяват силна привързаност и предпочитания към един конкретен индивид. Те протестират, когато се отделят от фигурата на първичната привързаност (проявявайки тревожност от раздялата, от англ. *separation anxiety*), и показват безпокойство около непознати (от англ. *stranger anxiety*). Безпокойството от непознати остава до 2–3-годишна възраст и обхваща периода на постъпване в яслена група.

Фаза на множество привързаности: след приблизително деветмесечна възраст. Децата започват да формират силни емоционални връзки с други въз-

растни извън основната фигура на привързаност. Това често включва бащата, по-големите братя и сестри и баби и дядовци.

2. Оценка на теорията на Боулби от различни автори

Доказателства в подкрепа на теорията. Хейзан и Шейвър (Hazan & Shaver, 1987) откриват, че бебетата, които са изградили сигурна привързаност, продължават да имат щастливи и трайни връзки, изградени на доверие като възрастни. Несигурно привързаните бебета имат по-малко успешни отношения като възрастни. Тези доказателства подкрепят концепцията за вътрешния работен модел.

Откритията на Х. Харлоу (Harlow, 1962), автор на класическото изследване за привързаността на бебета маймуни, подкрепят концепциите за вродено програмиране и монотропия, защото маймуната инстинктивно се стреми да бъде в близост до една конкретна маймуна майка. Харлоу подкрепя и идеята за вътрешния работен модел – когато маймуната не е създала адекватни привързаности и взаимоотношения с майката като бебе, става неспособна майка, което предполага, че маймуната не е знаела как да се грижи за бебето си, тъй като самата тя не е получила грижи.

Бейли (Bailey, 2007) също подкрепя идеята, че вътрешният работен модел се предава чрез семейството. Всичките 99 изследвани майки на 1-годишни деца съобщават, че имат слаба привързаност към собствените си родители и са класифицирани със слаба привързаност към техните собствени бебета по време на наблюдението.

В своите изследвания Долард и Милар (Dollard & Miller, 1950) изчисляват, че през първата си година бебетата са хранени около 2000 пъти от основния обект на привързаност. Според тях в съответствие с теорията за ученето у бебето се изгражда асоциация за премахване на неприятни усещания за глад от обекта на привързаност, т.е. те поставят твърдението, че привързаността се асоциира с премахване на усещането за глад. Шафер и Емерсън (Schaeffer & Emerson, 1964) оборват това твърдение, като установяват, че децата често развиват привързаност към лица, които не са ангажирани с физическите грижи за тях като хранене. При 39% от изследваните субекти лицето, полагащо основните грижи за детето, обикновено майката, не е била основната фигура на привързаност. Това води до заключението, че храненето не е основното обяснение на привързаността. Бащите, бабите и дядовците, братята и сестрите, други роднини и лица могат да бъдат обект на привързаност. Децата обаче поддържат един основен обект на привързаност, потвърждаващ идеята за монотропията, която въвежда Боулби.

Доказателства, оспорващи теорията (монотропията). Шафер и Емерсън (Schaeffer & Emerson, 1964) установяват, че до 18-месечна възраст само

13% от бебетата са били привързани към само едно лице и много от бебетата са имали до пет фигури на привързаност, което противоречи на идеята за монотропия.

М. Рутър (Rutter, 1981) твърди, че бебетата и малките деца проявяват поведение на привързаност към повече лица, различни от майките, без специфично поведение на привързаност изрично към майките. М. Ламб и екипът му (Lamb et al., 1982) установяват, че бебетата и малките деца имат различна привързаност към различни хора (различни привързаности за различни цели, като нито една привързаност не е по-важна от друга) като баби и дядовци, братя и сестри, която изпълнява различни функции, например бащата е за игра, майката за утеха и т.н.

С все по-активната работна ангажираност на жените след средата на миналия век възникват противоречия между икономическите фактори и социалната чувствителност. Мнозина смятат, че майките не трябва да работят, за да осигурят пълноценна грижа за децата си. Е. Бърман (Burman, 1994) и други феминистки спорят, че това твърдение поставя огромно бреме на отговорност върху майките, като ги тласка към конкретен начин на живот и поставя вината върху тях, ако нещо се обърка в живота на детето. По-нататъшните доказателства показват, че добрата заместителна грижа в лицето на бащата, друг член на семейството или в детска ясла/градина няма вредно влияние върху социалното развитие и така майката може щастливо да се върне на работа, след като роди дете, и да остане икономически активна.

3. Раздяла с обекта на привързаност – реакция и фази

Боулби открива, че раздялата с майката има дългосрочни и сериозни последици. Той анализира влиянието на майчината депривация (от англ. *Maternal deprivation*) върху развитието на личността, като посочва директната ѝ връзка с психическите разстройства на личността и неврозата (Bowlby, 1980). Той отхвърля широко разпространената тогава идея, че връзката на детето с майката се корени предимно в нейната роля на осигуряваща храна и орално удоволствие (Petrov, 2011). Основното предположение на Боулби е, че продължителното прекъсване на първичната връзка може да доведе до дългосрочни когнитивни, социални и емоционални затруднения. Дългосрочните последици от майчината депривация могат да включват престъпност, намалена интелигентност, повишена агресия, депресия и др.

Главното заключение на Боулби, основано на емпирични данни, е, че „бебето и малкото дете би трябвало да преживяват топла, интимна и продължителна връзка с майката или с неин постоянен заместител, в която и двамата да намират удовлетворение и наслада“ (Milchev, 2009). Той твърди, че преживяното с човека, полагащ грижите в периода на първите години, определя

благополучието и приспособяването на детето. Системата на привързаност е изключително важна през първите години от живота и тя е активна през целия живот, влияе върху поведението, мислите и емоциите на индивида, свързани с усещането за сигурност, подкрепа и обич, а от там и за усещането му за света и за себе си.

Дж. Боулби и Дж. Робертсън стигат до заключението, че „когато дете на възраст между 18 и 24 месеца, което до момента е имало нормална връзка с неговата майка и не е било разделяно от нея за повече от няколко часа, е отделено от нея в неперсонална среда (т.е. среда, която не предоставя заместител на майчини грижи), то обикновено прогресира през три фази на емоционален отговор, които ние описваме като „протест“, „отчаяние“ и „отхвърляне“ (Robertson, 1953: 383). Те (Robertson & Bowlby, 1952) описват фазите на скръб, през които преминават малките деца при раздяла с майката за по-дълго от кратък период. Първоначално трите фази са дефинирани като „протест“, „отчаяние“ или „скръб“ („безнадеждност“, от англ. *despair*) и „отхвърляне“ (от англ. *denial* отрицание), а по-късно наименованието на последната фаза е променено на „отделяне“/„непривързаност“ (от англ. *detachment*, което е противоположно на *attachment* – привързаност). В литературата се използва съкращението PDD, което представлява първата буква от всяка една от трите фази – Protest → Despair → Detachment.

1. Протест – тази фаза се характеризира с плач, яростно протестиране, вкопчване в майката и опити да се измъкне от възрастния, който се опитва да го отдели.

2. Отчаяние/скръб – детето спира да плаче и протестира след известно време, но въпреки че изглежда спокойно, е разстроено и отказва опитите за контакт на възрастните наоколо.

3. Отделяне/отхвърляне (*detachment*) – ако раздялата продължи твърде дълго, детето може да започне да играе с другите, но може и да бъде предпазливо в контактите си. При завръщане на родителя то може да го игнорира или да го посрещне ядосано (Andonova, 2020).

Факторите, които определят силата на реакциите по време на фазите на раздяла с обекта на привързаност, са свързани с *вида привързаност и пола на детето* (Pietromonaco & Barrett, 1997). Изследванията показват, че момчетата имат по-силна реакция към краткотрайна раздяла с майката от момчетата. Основните последствия в поведението на детето са върху обекта на привързаност – родителите. Майката е емоционалният отдушник на детето. При рязката и травматична адаптация, която настъпва при отсъствие на родителя през първите дни от постъпването в детската градина, често децата са послушни и дисциплинирани в детската градина, а вечер проявяват нервни изблици, капризи и неконтролируемо поведение.

4. Стиллове на привързаност и методи за диагностика

Заедно с екипа си М. Ейнсуърт разработва процедура, наречена „Непознатата ситуация“ (Ainsworth et al., 1978). Това е най-широко приетата методика за оценка на привързаността и на нейния тип. Експериментът дефинира осем епизода, през които се изучава поведението на детето в ситуация на раздяла с майката, влиянието ѝ върху поведението на детето и способността ѝ да го успокои след завръщането си. Значимостта на експеримента „Непознатата ситуация“ според Уотърс и Къмингс се изразява в това, че „малките деца използват майка си като „сигурна база“, за да изследват стаята, по същия начин след няколко години тя ще е сигурна база за изследване на света“ (Waters & Cummings, 2000).

Привързаността към майката се класифицира в три категории:

- *Избягваща* (тип А – тревожно-избягваща, индиферентна, ненадеждна привързаност или ненадеждно-избягваща привързаност). Детето не реагира на напускането на майката и продължава да си играе, а впоследствие не обръща внимание на нейното завръщане. Този тип привързаност се приема за условно-патологична. Наблюдава се при около 20% от децата. След раздялата с майката те не изпитват безпокойство от присъствието на непознат човек, но избягват общуването с него така, както избягват общуването с майка си.

- *Сигурна* (тип В – надеждна привързаност). Детето реагира слабо на напускането на майката, но е привлечено силно към нея при завръщането ѝ. При завръщането ѝ се стреми към физически контакт и лесно се успокоява, когато тя го вземе. Този тип привързаност се наблюдава при около 65% от децата. В тези случаи детето се чувства комфортно и сигурно и е силно привързано към майката (обгрижващия го родител).

- *Амбивалентна* (тип С – тревожно-амбивалентна, ненадеждно-афективна, манипулативна или двойствена привързаност). Детето реагира със силно огорчение при напускането на майката. След завръщането ѝ то демонстрира силна привързаност, но практически много скоро след това се отделя от нея. В някои случаи децата проявяват амбивалентно поведение, като стоят в близост до нея, и същевременно са ѝ ядосани за това, че ги е оставила, и отказват физически контакт, инициран от майката. Те имат страх от непознати, който се наблюдава дори в присъствие на майката. Според Касиди и Берлин (Cassidy & Berlin, 1994) амбивалентната привързаност е сравнително рядко срещана, като само 7 до 15% от децата в САЩ показват този стил на привързаност. Децата с амбивалентна привързаност се стремят да стоят в близост до майката, но в нейно присъствие имат слабо изучаващо поведение.

По-късно Мейн и Соломон (Main & Solomon, 1986) дефинират четвърти стил на привързаност:

• *Дезорганизирана* (тип D; неориентирана привързаност) – този вид привързаност се смята за най-несигурния. След завръщането на майката детето демонстрира липса на поведенческа активност, като „застива“ в една поза и „отбягва“ опитите на майката за близост. Този тип привързаност е приета за патологична. Среща се при 5–10% от децата. Дължи се на непоследователно поведение от страна на родителите – детето се чувства едновременно успокоено и уплашено в присъствието на родителя. Този тип привързаност е комбинация между амбивалентната и избягващата.

Мейн и Уестън (Main & Weston 1981) установяват, че децата могат да имат различни видове привързаност към различни хора (напр. сигурна привързаност към майката, но несигурна към бащата), като моделите на привързаност са индивидуални, а не универсални характеристики на всички взаимоотношения.

Друг диагностичен метод за стила привързаност е *Attachment Behavior Q-Set (Version 3.0)* (Waters, 1997). Съдържа 90 твърдения, описващи поведението на бебета и малки деца спрямо тяхната основна фигура на привързаност. Разглежданите параметри са категоризирани с цел дефиниране на основните типове поведение, ориентирано към търсенето и намирането на сигурност у майката или възрастния, който основно се грижи за детето за период на наблюдение между 2 и 6 часа. Наблюдателите са обучени да следват установени от Боулби и Ейнсуърт критерии, базирани на теорията за привързаността. Получени са задоволителни резултати и от необучени наблюдатели, дори от родители. Първоначално са изведени 100 показателя (Waters & Deane, 1985), но по-късно те са редуцирани до 90.

В изследване на Института за детско развитие към Университета Минесота (Raby et al., 2012) е установено, че видът привързаност остава непроменен при изследваните деца на 12-месечна и на 18-месечна възраст. Стилът на привързаност е бил изследван чрез експеримента на Ейнсуърт, „Непознатата ситуация“. На 12-месечна възраст 88 деца са диагностицирани като сигурно привързани, 36 – с тревожно-избягваща, и 23 – с тревожно-амбивалентна привързаност. Установено е, че видът привързаност на децата от експерименталната група остава непроменен и на 18-месечна възраст ($\kappa = .34$ $p < .001$).

Някои изследователи оспорват ефикасността на експеримента „Непознатата ситуация“ поради неговото провеждане в лабораторни условия. Бронфенбренер установява, че детската привързаност е много по-силна в лабораторни условия, отколкото у дома (Bronfenbrenner, 1979). Това показва, че непознатите ситуации усилват привързаността на детето. Постъпването на детето в детско заведение наподобява в голяма степен „Непознатата ситуация“.

Освен стила и степента на привързаност съществуват и още няколко фактора, които определят адаптацията: семейна среда, здравословно състояние на детето, характер и личностни особености, предварителна подготовка за

детската градина (в това число психологическа и физическа подготовка – изравняване на режима с този на ДГ). Емоционалното състояние на майката е определящо за състоянието на детето. Процесът на отделяне на детето от майката е травмиращ и за двете страни. Целенасочените действия по посока на информирането на родителите са важна стъпка към внасянето на спокойствие и структура не само за детето, а и за майката.

5. Модел за адаптация с присъствие на родител – фази и приложение

Моделът за адаптация с присъствие на родител при постъпване в яслена група и първа група на детска градина е базиран върху теорията за привързаността на Боулби (Bowlby, 1969), типовете привързаност, дефинирани от Ейнсуърт (Ainsworth et al., 1978) и Берлинския модел за адаптация (Das Berliner Eingewöhnungsmodell) (Braukhane & Knobloch, 2011), както и редица изследвания в сферата на психологията на развитието, възрастовата и когнитивната психология и др. Моделът е личностно ориентиран, фокусиран върху детето. Видът привързаност, както и реакцията на детето към раздяла с основната фигура на привързаност определят продължителността, темпото и спецификата на адаптацията. Според стила на привързаност децата се адаптират между 5 и 14 дни.

Моделът за адаптация с родител преминава през следните фази (структурата на Берлинския модел за адаптация с някои изменения):

- Нулева фаза – работа с родители

Родителите са информирани в писмен и устен вид за процедурата. Получават инструкции и декларации за съгласие или несъгласие да вземат участие в модела. Предоставянето на информация на родителите за новия образователен и социален етап в живота на детето е базата, върху която се гради партньорството между родителската общност и ръководството на детската градина, учителите/медицинския персонал. Нулевата фаза включва информацията за родители с всички необходими детайли, която се реализира в следните стъпки:

- ✓ Предварителна подготовка – физическа и психологическа.
- ✓ Презентация на модела – реализира се през юни след приема.
- ✓ Инструкции за родители, тяхната роля, права и задължения – родителите получават инструкции, които описват изпълнението на модела по дни и тяхната роля в него.
- ✓ Попълване на въпросник – родителите попълват въпросник, който цели да даде информация на служителите за всяко едно дете.

- Първа фаза – опознаване и изграждане на доверие

Трае точно три дни. Детето отива в детската градина заедно с родителя. Стоят заедно точно 1 час и заедно си тръгват. Ефективността на тази фаза от

Берлинския модел за адаптация е многократно доказана, а нейното изпълнение е лесно приложимо. През тези първи 3 дни в състояние на спокойствие детето се запознава с помещението, което ще се превърне в негов втори дом; с персонала, който ще се превърне в негово второ семейство, и с децата, които са неговата първа съществена социална група от връстници. Изключително деликатен е моментът на изграждане на положителна емоционална нагласа към първата образователна среда и особено на връзка с персонала, базирана на доверие и усещане за сигурност.

- Втора фаза – първи опити за раздяла

Реализира се точно на четвъртия ден. Тази фаза неслучайно се нарича „първи опити за раздяла“, а не „първа раздяла“. Важно е раздялата с обекта на привързаност да се осъществи доброволно и без травма. Нетърпението от страна на възрастните и желанието им да наложат излизането на родителя против волята на детето имат силно негативен ефект, който осуетява успешната и плавна адаптация. Задължително условие е родителят да информира детето, че излиза за малко и скоро ще се върне. Децата със сигурна привързаност напълно спокойно реагират на думите на родителя, че излиза за малко и скоро ще се върне, както и тези с тревожно-избягваща. Децата с тревожно-амбивалентна привързаност реагират с плач на първите опити за раздяла, но при спазване на алгоритъма на модела с времето и тази раздяла се осъществява успешно и безболезнено.

Специалистите по когнитивно развитие твърдят, че *раздялата е най-разстройваща за детето, когато то не знае къде е отишъл родителят, нито кога ще се върне* (Shaffer, 2009). Ето защо раздялата с родителя трябва да става съзнателно и времето без родител трябва да се увеличава постепенно, за да се изгради когнитивната рамка, че родителят винаги се връща. Децата на възраст 1–2 години са много по-спокойни, проявяват изучаващо поведение и играят повече, когато родителят е обяснил къде отива и кога ще се върне (Weinraub & Lewis, 1977). Адамс и Пасман (Adams & Passman, 1981) смятат, че кратките обяснения са по-ефективни от дългите и не съветват да се говори от предния ден с детето за предстоящата раздяла. Двегодишните, които предварително са предупредени за раздялата, се тревожат предварително, протестират повече и трудно се разделят, а след раздялата играят по-малко и са по-притеснени в сравнение с техните връстници, на които не е било казано предварително, че предстои да останат без родителя (Adams & Passman, 1981).

В случай че детето има затруднения с раздялата с единия от родителите (обикновено това е майката), е препоръчително другият родител да придружава детето (Laewen, Andres, & Hédervári, 2011). При някои деца свикването с новата обстановка е по-лесно в присъствие на бащата, както и опитите за раздяла. Когато детето трудно се разделя от майката, бащата служи като преход между майката и детската градина. С него децата се чувстват сигурни, но са

по-склонни да се разделят. В по-редки случаи е обратното, затова родителите трябва да преценят с кой от двамата детето ще се раздели по-лесно.

- Трета фаза – стабилизиране

От 5-ия ден (6-и, ако 5-ият е понеделник) децата, които са направили успешни опити за раздяла³, вече могат да бъдат непридружени. Родителят изпраща детето до гардеробчетата и му казва довиждане. Ако детето влезе с лекота, родителското присъствие в детската градина вече не е необходимо. Ако детето има съпротива, родителят може да влезе за малко с него, докато се почувства сигурно. Майката може да остане при възможност от нейна страна, в случай че детето все още не се чувства спокойно и не приема служителите. В повечето случаи в яслена възраст времето трябва да се увеличава изключително бавно – едва по 10–15 мин. на ден. В дните, когато детето не изглежда спокойно, времето за престой на следващия ден не се увеличава. Оставането за цял ден се случва, когато детето е покрило всички или поне някои от показателите за успешна адаптация. В случай че се налага детето да започне да посещава детското заведение по цял ден, преди да е покрило показателите за успешно адаптирано дете, е възможно да се проявят някои неблагоприятни симптоми. При необходимост родителите трябва да са подготвени да донесат любимата играчка или възглавничка за по-лесно заспиване.

⇒ Децата, които не са успели да направят успешна раздяла в ден 4, могат да я направят в ден 5.

⇒ Ако детето е силно привързано и тревожно, опитите за раздяла се отлагат за следващата седмица – връща се към фаза 1.

Силно привързани и тревожни деца – се връщат към първа фаза. При тях е изключително важно да няма насилствена раздяла, защото тя повишава нивото на стрес и нервност. Това са деца, които се усещат несигурни поначало, често плачат и имат емоционални изблици, агресивни постъпки и т.н.

Много от децата в яслена възраст се разболяват по средата на процедурата. След отсъствие преди преминаване на фазите е необходимо моделът да се започне отначало.

Разликите между приложението на модела за адаптация с присъствие на родител в нашите условия и Берлинския модел за адаптация са следните:

1. При Берлинския модел за адаптация за всяко дете отговаря конкретен служител и само той трябва да предостави утеха на детето, когато родителят напусне помещението. В нашите условия поради големия брой деца и малкия брой служители утеха за детето може да предостави всяко едно лице, което е налично в помещението. Успешна раздяла се реализира, когато детето е останало в състояние на спокойствие поне 10 минути, поради което е без значение, че това не е един конкретен служител. На следващия ден този служител

³ Детето е прекарало минимум 10 минути в състояние на спокойствие в отсъствие на придружаващия го родител.

няма да е на смяна и да е наличен за детето. Понякога децата сами търсят вниманието и прегръдката на друг родител, който в момента е в помещението.

2. Според Берлинския модел за адаптация, когато детето остане да спи в детската градина за първи път, родителят трябва да присъства – самият родител го слага да спи в присъствието на учителката и трябва да бъде там при събуждането му. Това може да стане от 5-ия ден. Създателите на модела съветват детето да остане по цял ден на по-късен етап. Моделът, който се прилага у нас, се съобразява с готовността на детето да остане за целия ден, като родителят не присъства в детското заведение на този етап.

3. При някои деца времето на престой без родител се увеличава изключително бавно, по 5–10 минути на ден, а в някои дни може дори да остане непроменено. Това се налага поради факта, че детето няма един възрастен, който да е неговият нов обект на привързаност при отсъствие на родителя, както е в германската система за предучилищно образование.

- Четвърта фаза – финал на адаптацията

Ефективността на модела се установява чрез покриване на следните показатели за успешно адаптирано дете:

1. Ходи на детска градина с готовност и желание.
2. Разделя се самостоятелно и в добро настроение с родителя.
3. Може да бъде лесно утешено от учителките/медицинските лица.
4. По време на престоя в детското заведение детето е спокойно.
5. Интегрира се добре в групата и взема участие в педагогическите ситуации и игрите.
6. При взимане посреща родителя с положителни емоции.

Методите на изследване за установяване на покриването на показателите са наблюдение (реализира се от педагога и/или психолога) и анкета, попълнена от родителите.

Таблица 1. Анкета за родители с показатели за успешно адаптирано дете

Дата	Име и възраст на детето:	
	Показатели	Индекс
	1. Ходи на детска градина с готовност и желание.	
	2. Разделя се самостоятелно и в добро настроение с родителя.	
	3. При взимане посреща родителя с положителни емоции	
	4. Отговаря положително на въпроса „Хубаво ли беше в яслата/ детската градина?“ (ако детето все още не може да говори, отбележете „не говори“)	
	5. След ДГ разказва с удоволствие какво се е случило по време на престоя му там. (ако детето все още не може да говори, отбележете „не говори“)	
	Обратната връзка, която получихте от персонала (отбележете само 1 отговор)	
	а) Детето е било спокойно и активно.	
	б) Детето е било спокойно.	
	в) Детето е плакало в началото, но бързо се е успокоило.	
	г) Детето е плакало дълго и продължително.	
	д) Детето е плакало дълго и продължително и са Ви се обадили да го вземете.	

РЕЗУЛТАТИ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО

Изследването се реализира в два етапа. Моделът за адаптация с присъствие на родител при постъпване в яслена група и първа група на детска градина е апробиран пилотно в двете яслени групи на 38 ДГ „Дора Габе“, град София, през 2019 г. Вторият етап е приложение на модела през учебната 2023–2024 г. в 16 ДГ „Приказен свят“, град София, след преминато обучение на персонала през април 2023 г.

В пилотното изследване се включват 12 деца от експерименталната група, придружени от 1 родител. В контролната група участват 40 деца, които постъпват в периода септември–ноември 2019 г. Резултатите показват, че децата, придружени от родител, покриват някои от показателите за успешно адаптирано дете още в първата седмица и всички показатели през месец октомври (при постъпване на 16 септември), независимо от стила на привързаност. За сравнение всички деца от контролната група успяват да покрият показателите не по-рано от месец декември. Резултатите са получени чрез наблюдение (извършено от автора на студията), попълване на анкетна форма от страна на родителя и чрез интервю с родителя. Децата от експерименталната група, които

следват стриктно модела, покриват всички показатели за успешно адаптирано дете още на 10-ия ден. Изключение за покриване на показателите за успешно адаптирано дете през месец октомври правят децата от експерименталната група, при които моделът не е приложен правилно в следните случаи:

1. Детето е отсъствало след стартиране на първа фаза от модела и при завръщане, вместо да се повтори първа фаза, се е преминало към втора фаза поради необходимост от съкращаване на родителското присъствие вследствие на организационни решения на ръководството.

2. Първи опити за раздяла са реализирани в ден 3 вместо в ден 4, както е изрично посочено в модела.

3. Раздялата не е станала осъзнато и с готовността на детето, а родителят е напуснал помещението незабелязано, докато детето се е заиграло.

4. Не е последвана необходимостта на детето да остане още малко с родителя при деца с амбивалентна привързаност или по-силно привързаните деца със сигурна привързаност, т.е. необходимостта от малко по-дълга адаптация.

В двете яслени групи на 16 ДГ „Приказен свят“ е проведена адаптация на 31 деца. От тях 15 деца и техните родители имат възможност да следват пълната процедура на модела за адаптация. Останалите 16 следват съкратен вариант, при който първи опити за раздяла се реализират на третия вместо на четвъртия ден. Престоят на родителите в групата след третия ден не е позволен, което води до преминаване към фаза 3 без готовността на детето. Резултатите от приложението на модела за адаптация с присъствие на родител в яслени групи на 16 ДГ „Приказен свят“ се анализират на базата на наблюдение и анкета с родители. Наблюдението се извършва от психолога на 16 ДГ „Приказен свят“ Нели Костова-Колева, която следи и ръководи адаптацията на всяко едно дете.

Показателите, които се наблюдават през *първата фаза* от адаптацията, са:

- *Степен/стил на привързаност;*
- *Изучаващо поведение:* движение из стаята, игра с играчки, разглеждане на стаята;
- *Социални контакти:* отношение към непознатите лица;
- *Търсещо поведение:* колко често осъществява зрителен и/или физически контакт с майката;
- *Емоционални реакции:* плач, усмивка и т.н.
- *Състояние на майката;*
- *Хранене.*

Показателите, които се наблюдават през *втората фаза* от адаптацията, са:

- *Изучаващо поведение:* игрова активност, опознаване на средата;
- *Социални контакти:* общуване с възрастните и децата;
- *Търсещо поведение:* следва майката до вратата, тропва по вратата/иска да излезе, гледа към вратата; отива към празния стол, на който е седяла майката, гледа към мястото, на което е стояла майката;

- *Емоционални реакции:* плач, агресия, отчаяние, пасивност, усмивка и т.н.
- *Хранене.*

В изложеното следва да бъдат анализирани наблюдения от първата група деца, които се адаптират според указаната в инструкциите процедура. Някои родители преценяват да променят процедурата, поради което адаптацията е компрометирана.

Дете 1: Възраст при постъпване – 2 г. и 3 м.; пол – момиче; стил на привързаност – амбивалентен.

През първия ден от адаптацията детето и майката изглеждат тревожни. Родителят споделя, че детето е изключително привързано към нея и не са се отделяли за дълго време до момента. Дете 1 стои плътно до майка си, държи палеца си в устата и гледа подозрително новите лица. През първия ден се отделя от майка си за кратко в последните минути от единия час престой в яслата. През втория и третия ден тревожността на детето видимо намалява, то започва да изследва средата, да пипа играчките, да закусва с децата, гушка се при майка си при желание да намери сигурност. Опитите за първа раздяла в четвъртия ден преминават драматично, детето крещи и плаче, майката също е неспокойна. Взето е решение да се повтори четвъртия ден на следващия ден. Въпреки че Дете 1 е все още разстроено, се гушка в персонала и търси успокоение при конкретен човек, на когото се опитва да се довери. Майката е налична в коридора при нужда. В рамките на следващите 7 дни детето редува протест и успокоение, *времето без майката в групата се увеличава плавно, понякога с 5–10 минути на ден.* В резултат на това на 10–12 ден детето играе спокойно в групата, *храни се, успешно заспива в яслата на 14 ден.* Към момента детето посещава редовно яслена група.

Дете 2: Възраст при постъпване – 2 г. и 4 м.; пол – момиче; стил на привързаност – сигурен.

Дете 2 трудно опознава средата през първия ден, стои близо до майка си. Майката е спокойна, опитва се да помогне на дъщеря си да опознае средата, което тя прави след около 30 мин. от престоя през първия ден. Според родителя в рамките на 2-ри и 3-и ден детето е „по-прилепчиво“ към нея, отколкото в началото. При първите опити за раздяла детето тръгва след майка си, на втория опит за излизане на майката (в рамките на същия ден) детето се разстройва, но успява да се успокои бързо – заиграва се с друг възрастен и с децата. При връщането на майката в стаята, детето я посреща с положителна реакция – радва ѝ се и я прегръща. На 5-и ден раздялата се осъществява при гардеробите, детето влиза и закусва спокойно. Времето на самостоятелен престой се увеличава плавно и детето спи в яслата към 12-и ден. Към момента детето посещава редовно яслена група.

Дете 3: Възраст при постъпване – 1 г. и 6 м.; пол – момче; стил на привързаност – сигурен.

През първия ден с присъствие на родител детето стои близо до майка си, но е контактно с останалите възрастни, усмихва се, търси ги. През останалите два дни изследва средата и се връща при майка си при нужда. Първите опити за раздяла в 4-и ден са придружени с много силен плач, невъзможност за успокоение, майката остава отвън 5 минути. На следващия ден детето отсъства поради разболяване. Две седмици по-късно моделът е повторен, детето отново е силно разстроено при раздяла, но с помощта на персонала успява да остане без майка си в групата. Адаптационният процес продължава около 3 седмици, докато започне да ляга на обяд, като се появяват трудности със заспиването. *Фактори, възпрепятстващи успешната адаптация, са липсата на предварителна подготовка от семейството в посока изравняване на режима на Дете 3 с този в яслата, късно вечерно лягане, рано ставане за яслата, две дневни дremки на детето, когато е у дома.*

Дете 4 (процедурата не е спазена по преценка на родителя): Възраст при постъпване – 2 г. и 7 м.; пол – момиче; стил на привързаност – сигурен.

Дете 4 се включва в адаптационния процес в период, в който майката е бременна и скоро предстои появата на второ дете в семейството. Първия ден влиза с майка си в групата, а от втория продължава адаптацията с бащата. Детето е привидно спокойно през цялото време, изследва активно средата, общува с персонала, играе, храни се. Въпреки това достатъчно често проследява с поглед родителя и проверява наличен ли е. По преценка на родителите на 4-ия ден прекратяват процедурата и оставят детето без родител в групата до обяд. На 6-ия ден съобщават, че детето е болно с висока температура, от която получава първия си фебрилен гърч. Не постъпва отново в градината поради раждането на второто дете.

Дете 5 (процедурата не е спазена по преценка на родителя): Възраст при постъпване – 1 г. и 10 м.; пол – момче; стил на привързаност – амбивалентен.

През първия ден детето спокойно изследва средата, оглежда се, любопитен е, на двора се заиграва и търси майка си често при нужда. В следващите дни плаче с влизането в групата, въпреки че е придружен от родител, вътре се успокоява, храни се с помощ от майката. През 3-ия ден детето е по-спокойно, търси родителя по-рядко. При първите опити за раздяла детето е по-спокойно, когато майката не е в групата. Когато се връща, я посреща с плач и не се успокоява докато не си тръгнат. На 5-ия ден майката решава, че няма да влиза с детето в групата – той играе познати игри, трудно допуска общуване с възрастен. *Твърде бързо детето е оставено до обяд в градината въпреки дадените насоки към родителя.* В резултат на това след първоначалното спокойствие детето прекарва много трудни дни на плач и безпокойство, включително и разболяване.

Дете 6: Възраст при постъпване: – 2 г. и 1 м.; пол – момиче; стил на привързаност – сигурен.

Дете 6 е изключително контактно, вербално, активно в комуникацията и с майката, и с околните. Изследва средата, не иска да си тръгва при свършване на времето. Детето осъществява трудна първа раздяла, силно привързано е към майката и до този момент споделя всичките си впечатления с нея. Родителите решават да осъществят повторна раздяла, но с помощта на таткото, при което детето се успокоява по-бързо след раздялата. Родителите спазват точно процедурата и указанията на персонала. Дете 6 влиза разплакано в 6-и и 7-и ден, но бързо се успокоява, търси персонала, започва да формира доверителна връзка, играе и се храни. Воденето на ясла се осъществява от бащата, времето се увеличава плавно с всеки ден и около 12-и ден остава да спи на обяд. Към момента детето посещава редовно яслена група.

Дете 7: Възраст при постъпване – 2 г.; пол – момиче; стил на привързаност – сигурен.

Дете 7 е вербално и контактно, свободно опознава средата с помощта на майка си, храни се. *Родителят спазва стриктно инструкциите по зададения модел.* При първите опити за раздяла майката е налична, успокоява детето. Увеличават плавно времето в групата, първите успешни опити за следобеден сън са на 12-ия ден.

Дете 8: Възраст при постъпване – 2 г. и 1 м.; пол – момче; стил на привързаност – сигурен.

През повечето дни майката влиза в яслата с детето на ръце – тревожна е, смята, че моделът няма да бъде успешен за тях, но има желание да опита. Детето е изключително привързано, опознава обстановката, търси контакт с друго дете, често се отдалечава и приближава, храни се малко. Опитите за раздяла са драматични. Създава се напрежение между родителя и част от персонала. *Процедурата не е следвана адекватно спрямо нуждите на детето.* Процесът на адаптация се удължава и продължава около месец.

Дете 9 (процедурата не е спазена по преценка на родителя): Възраст при постъпване – 2 г. и 6 м.; пол – момиче; стил на привързаност – сигурен.

Самостоятелно дете, видимо изплашено, но любопитно. През първите дни Дете 9 често търси майка си с поглед, наблюдава се несигурност и тревожност. Въпреки инструкциите *родителят нарушава процедурата, като при първите опити за раздяла се измъква тайно от детето.* Това засилва тревожността и удължава процеса на адаптация. Детето е оставяно до обяд през втората седмица, често седи на пейката в очакване на майка си, лесно се разстройва.

Дете 10 (процедурата не е спазена по преценка на родителя): Възраст при постъпване – 2 г. и 6 м.; пол – момче; стил на привързаност – сигурен.

Дете 10 се адаптира с помощта на баща си, към когото също е много привързано. Не е отделяно до момента. Търси баща си с поглед и прегръдки, усмихнат, изследва новата среда. Когато бащата прави опити за раздяла, детето е разстроено, но се гушка в персонала и им позволява да му помагат. На 6-ия ден детето се разболява – при връщането на градина родителите отказват да повторят модела.

Дете 11: Възраст при постъпване – 2 г. и 2 м.; пол – момче; стил на привързаност – сигурен.

През първите дни от процеса на адаптация детето е спокойно, майката също, любопитен е и бързо се впуска в изследване на непознатата среда. Храни се добре и самостоятелно. При нужда търси майката с поглед, но не се задържа физически близо до нея. Опитите за раздяла на 4-ия ден не го разстройват съществено, след кратко време се завръща към игра. Посреща майка си с радост, показва ѝ новите играчки, които е открил, докато тя е била извън стаята. В края на втората седмица от постъпването остава да спи следобеден сън.

Дете 12: Възраст при постъпване – 2 г. и 1 м.; пол – момче; стил на привързаност – сигурен.

Дете 12 плахо изследва средата през първия ден, предпочита да го прави с майка си за ръка. Родителят също изглежда тревожен. През 2-ри и 3-и ден детето се отпуска и играе, закусва. Първите опити за раздяла го разстройват, но майката е налична и се води от неговото темпо. *Инструкциите на модела и насоките на водещия процеса са изпълнени и детето е успешно адаптирано в рамките на около 2 седмици.*

Дете 13: Възраст при постъпване – 2 г. и 3 м.; пол – момиче; стил на привързаност – сигурен.

При Дете 13 се наблюдава силна привързаност към майката, постоянна проверка на това дали тя е в ползрението ѝ. Отдалечава се и се приближава сравнително често, като в някои случаи показва протеста си с викане и хвърляне на играчки. Лесно се ядосва, отказва да се храни. Първите опити за раздяла са краткотрайни, през следващите дни майката е изцяло налична и адаптацията е осъществена според инструкциите на модела. *Детето посещава спокойно градината, не проявява симптоми у дома, играе активно и се храни към 12-ия ден от постъпване.* Според обратната връзка от родителя чрез анкета за покриване на показатели за успешно адаптирано дете Дете 13 покрива всички показатели на 10-ия ден след постъпването.

Дете 14: Възраст при постъпване – 1 г. и 9 м.; пол – момче; стил на привързаност – амбивалентен.

Изключително несигурен и разстроен от втория ден, дори когато майката го държи на ръце. Отглеждан единствено от нея. Първите опити за раздяла са драматични и кратки. Адаптацията продължава около 3 седмици, тъй като 4-и ден е повтарен няколко пъти. След първата седмица позволява на персонала да го успокои, плаче, докато ги гушка, но се появяват и периоди, в които е спокоен. След месец от постъпването е активен, усмихнат и е изпълнил показателите за успешна адаптация. Родителят спазва всички насоки и удължава процеса според нуждите на детето.

Дете 15: Възраст при постъпване – 2 г. и 6 м.; пол – момиче; стил на привързаност – сигурен.

Дете 15 опознава средата, търси майката само при необходимост, вербална е и се храни от първия ден. Майката е спокойна, реагира само в случаи на нужда. Предимно остава встрани. Детето се разхожда, търси контакт с други деца и възрастни. При първите опити за раздяла детето се тревожи, но успява да удържи тревогата си в продължение на 5 минути, докато майката се връща. Така родителят увеличава времето на отсъствие и адаптацията се случва леко. Семейството спазва процедурата, майката е налична в коридора до 6-ия ден, след което плавно увеличава времето до обяд. Детето остава за следобеден сън на 12-ия ден.

На базата на извършеното наблюдение се стига до заключението, че независимо от стила на привързаност при стриктно спазване на процедурата от страна на родителя адаптацията е успешна и детето остава да спи в яслата около 12–14-и ден. При отказ от страна на родителите да следват процедурата по тяхна преценка се наблюдават негативни реакции у детето, каквито се срещат и при децата, които се адаптират без родител.

Анкета с родители относно покриване на показателите за успешно адаптирано дете е попълнена едва от единайсет от родителите, които са преминали модела за адаптация с присъствие на родител. Само при едно от децата процедурата е спазена стриктно.

Таблица 2. Резултати от анкетата с родители за покриване на показателите за успешно адаптирано дете в 16 ДГ „Приказен свят“

10 дни след постъпване на детето	
Показатели	Брой деца с положителен индекс
Ходи на детска градина с готовност и желание.	6 (55%)
Разделя се самостоятелно и в добро настроение с родителя.	5 (45%)
При взимане посреща родителя с положителни емоции	7 (64%)
Отговаря положително на въпроса „Хубаво ли беше в яслата/детската градина?“ (ако детето все още не може да говори, отбележете „не говори“)	4 (36%)
След ДГ разказва с удоволствие какво се е случило по време на престоя му там. (ако детето все още не може да говори, отбележете „не говори“)	4 (36%)
Обратната връзка, която получихте от персонала (отбележете само 1 отговор)	
а) Детето е било спокойно и активно.	2 (18%)
б) Детето е било спокойно.	3 (27%)
в) Детето е плакало в началото, но бързо се е успокоило.	5 (45%)
г) Детето е плакало дълго и продължително.	0
д) Детето е плакало дълго и продължително и са Ви се обадили да го вземете.	0

На въпроса „Бихте ли препоръчали модела на адаптация с присъствие на родител?“ някои от родителите, взели участие в процедурата, дават следните отговори:

Родител 1: Бих препоръчала модела, защото колкото е полезен за децата, толкова е и за самите родители.

Родител 2: Да, смятам, че е напълно естествено първите дни да протичат в присъствие и при адаптация с родител. По-важно е персоналът да осъзнава защо това е важно, че това е нещо нормално и не е просто модерна прищявка. Няма разумна причина, поради която да продължава практиката на откъсване на детето от вратата, каквато е била толкова години досега.

Родител 3: Предпочитам и препоръчвам този модел на адаптация, защото детето плаче по-малко и след градина е по-спокойно. Имаме по-голяма каза и съм била свидетел как плачеше в рамките на 30 минути след раздялата с родител, до четвъртата си година редовно ревеше, когато се споменеше детската градина.

Родител 4: Да, със сигурност! Сравнявайки с тръгването на голямата ми дъщеря в същата ясла преди 4 години без адаптация, категорично съм „за“ този процес и се радвам, че поне с X имахме възможност нещата да се случат по този начин.

Родител 5: Смятам, че този модел на адаптация беше полезен както за детето, така и за мен. Той успя да опознае средата и госпожите в мое присъствие, а аз успях да се докосна до ежедневието на децата и да съм по-спокойна за него. Смятам, че този метод е по-удачен, плавен и помага на децата да свикнат по-бързо с раздялата с родител и адаптацията в новата и непозната за тях среда.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Обобщените резултати показват, че присъствието на родител в първите дни от постъпването на детето в яслена група съдейства за плавна и безболезнена адаптация, намаляване на стреса, безпокойството, негативните емоционални реакции и нежеланите симптоми. При наличието на промени в структурата и алгоритъма на действие резултатите не са толкова високи, колкото при децата, чиито родители са следвали модела с точност. Най-често срещаните отклонения от процедурата са съкращаване на фаза 1; раздяла, без родителят да информира детето, че напуска помещението; бързо увеличаване на времето за престой без родител, без съобразяване с индивидуалните особености и индивидуалния темп на адаптация на детето; оставяне на детето само в ден 5-и, без да се е реализирала успешна раздяла; съкращаване или прескачане на фаза 1 след отсъствие.

При пилотното изследване през 2019 г. децата от експерименталната група, които следват стриктно модела, покриват всички показатели за успешно адаптирано дете още на 10-ия ден от постъпването в яслата, независимо от стила на привързаност.

При първата група от 15 семейства в 16 ДГ „Приказен свят“ процесът на адаптация протича успешно с 9 деца и 3 месеца по-късно те посещават яслата сравнително редовно, с желание и не са развили стресогенна симптоматика. Децата остават за целодневен престой между 12-ия и 14-ия ден от постъпването. Някои от останалите 6 деца почти не посещават групата или трудно се ре-адаптират след отсъствие поради заболяване. При четири от децата процедурата не е спазена по преценка и желание на родителите. Тяхната адаптация протича с усложнения. Различни фактори като липса на предварителна подготовка за детето, завишена тревожност и недоверие към модела от страна на родителите, неспазване на предложенията и инструкциите на екипа на ДГ, напрегнато взаимодействие с обгрижващите детето служители водят до трудности в адаптацията на децата и до удължаване на индивидуалния процес. При втората група от 16 деца моделът на адаптация е съкратен с един ден, като възможност за повтаряне на дните с опити за раздяла се осъществява само в коридора на групите, но не и в занималните. За част от децата тази промяна в процедурата не е решаваща и те успяват да се адаптират успешно, но за осезаемо по-дълъг период, отколкото при децата от първата група. Готовността за следобеден сън се измества с минимум още седмица напред – около 18–20-и ден. Наблюдават се няколко специфични случаи на деца с тежки реакции.

Приложението на модел за адаптация с присъствие на родител в условията на общинските детски градини е възможно при поетапен прием и е ефективно за плавна и безболезнена адаптация. Децата, които покриват показателите за успешно адаптирано дете, не проявяват негативни симптоми не само в детското заведение, а и у дома. Положителните резултати са видими както по отношение на адаптиращото се дете, така и спрямо състоянието на майката. Не на последно място ефективният модел за адаптация улеснява работата на педагога, медицинските лица и психолога.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Наредба № 5 от 03.06.2016 г. за предучилищното образование. Обн. ДВ, бр. 95 от 06.11.2020 г., в сила от 06.11.2020 г. [Ordinance No. 5 of 03.06.2016 on preschool education, Effective 06.11.2020] Retrieved 25.02.2024 from -----5---03.06.2016---.-----pdf (nccdn.net)
- Adams, R. E., & Passman, R. H. (1981). The effects of preparing two-year-olds for brief separations from their mothers. *Child Development*, 52(3), 1068–1070. Retrived on 10.05.2020 from <https://doi.org/10.2307/1129113>
- Ainsworth, M. D. S. (1989). Attachments beyond infancy. *American Psychologist*, 44, 709–716.
- Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E., & Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the Strange Situation*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Andonova, D. (2020). Теоретични аспекти на единен модел за adaptatsia s prisastvie na roditel pri prehod ot semeyna kam institutsionalizirana obrazovatelna sreda. [Андонова, Д. (2020). Теоретични аспекти на единен модел за адаптация с присъствие на родител при преход от семейна към институционализирана образователна среда.]. *Pedagogicheski izsledvania*, vol. 1, 2020, 56–68, ISSN (online): 2683–1376
- Bailey, H. N., Moran, G., Pederson, D. R., & Bento, S. (2007). Understanding the transmission of attachment using variable- and relationship-centered approaches. *Development and Psychopathology*, 19(2), 313–343. <https://doi.org/10.1017/S0954579407070162>
- Bion, W. (1962). *Learning from Experience*. London: Routledge.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss: Vol. 1. Attachment*. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1982). *Attachment and loss: Vol. 1. Attachment*. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1980). *Attachment and loss: Vol. 3. Sadness and depression*. New York: Basic Books.
- Braukhane, K., & Knobeloch, J. (2011). *Das Berliner Eingewöhnungsmodell – Theoretische Grundlagen und praktische Umsetzung*. Retrieved February 25, 2024 from http://www.kita-fachtexte.de/uploads/media/KiTaFT_Braukhane_Knobeloch_2011.pdf
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Cambridge, MA: Harvard University Press. ISBN 0-674-22457-4
- Burman, E. (1994). *Deconstructing Developmental Psychology*. London: Routledge.
- Cassidy, J., & Berlin, L.J. (1994). The insecure/ambivalent pattern of attachment: theory and research., *Child Development*. 65(4): 971–91. PMID: 7956474
- Cherry, K. (2019). *The Different Types of Attachment Styles*, June 24, 2019, Retrieved February 25, 2024 from <https://www.verywellmind.com/attachment-styles-2795344>

- Dollard, J., & Miller, N. E. (1950). *Personality and Psychotherapy: An Analysis in Terms of Learning, Thinking, and Culture*. New York: McGraw-Hill.
- Harlow, H.F. (1962). Development of affection in primates. In: *Roots of Behavior* (E.L. Bliss, ed.), 157-166). New York: Harper.
- Hazan, C., & Shaver, P. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(3), 511–524. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.52.3.511>
- Klein, M. (1952) On Observing the Behaviour of Young Infants, In: *Envy and Gratitude and Other Works, 1946–1963*. London: Hogarth Press, 1975.
- Laewen, H. J., Andres, B., & Hédervári, E. (2011): *Die ersten Tage – ein Modell zur Eingewöhnung in Krippe und Tagespflege*. Weinheim: Beltz.
- Lamb, M. E., Hwang, C.-P., Frodi, A. M., & Frodi, M. (1982). Security of mother– and father–infant attachment and its relation to sociability with strangers in traditional and nontraditional Swedish families. *Infant Behavior & Development*, 5(4), 355–367. [http://dx.doi.org/10.1016/S0163-6383\(82\)80046-5](http://dx.doi.org/10.1016/S0163-6383(82)80046-5)
- Lorenz, K. (1935). Der Kumpan in der Umwelt des Vogels. Der Artgenosse als auslösendes Moment sozialer Verhaltensweisen. *Journal für Ornithologie*, 83, 137–215, 289–413.
- Main, M., & Solomon, J. (1986). Discovery of an insecure-disorganized/disoriented attachment pattern. In: T. B. Brazelton & M. W. Yogman (Eds.), *Affective development in infancy* (pp. 95–124). Norwood, NJ: Ablex.
- Main M., & Weston D. (1981). The quality of the toddler’s relationship to mother and to father: Related to conflict behavior and the readiness to establish new relationships. *Child Development*, 52, 932–940 [10.2307/1129097](https://doi.org/10.2307/1129097)
- Matanova, V., & Todorova, E. (2013). *Rakovodstvo za prilagane na metodika za otsenka na obrazovatelnite potrebnosti na detsata i uchenitsite*, Proekt BG051PO001-4.1.07 „Vključvashto obuchenie“, Operativna programa „Razvitie na choveshkite resursi“, [Матанова, В., & Тодорова, Е. (2013). Ръководство за прилагане на методика за оценка на образователните потребности на децата и учениците, Проект BG051PO001-4.1.07 „Включващо обучение“, Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“.]
- Milchev, V. (2009). *Vrazkata mayka – dete, predstavena prez teoriyata za privarzanostta*, [Милчев, В. (2009). Връзката майка – дете, представена през теорията за привързаността]. Tsentar za psihoterapia, psihologichno i psihiatrichno konsultirane „Dinamika,,.
- Petrov, D. (2011). *Stil na privarzanost i udovletvorenost ot blizkite vzaimootnoshenia*, [Петров, Д. (2011). Стил на привързаност и удовлетвореност от близките взаимоотношения] In: *Godishnik na SU „Sv. Kliment Ohridski“*, FF, Kniga Psihologia, T. 101.
- Pietromonaco, P. R., & Barrett, L. F. (1997). Working models of attachment and daily social interactions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(6), 1409–1423. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.73.6.1409>
- Raby, K. L., Cicchetti, D., Carlson, E. A., Cutuli, J. J., Englund, M. M., & Egeland, B. (2012). Genetic and Caregiving-Based Contributions to Infant Attachment: Unique Associations With Distress Reactivity and Attachment Security. *Psychological Science*, 23(9), 1016–1023. <https://doi.org/10.1177/0956797612438265>

- Rholes, W. S., Simpson, J. A., & Stevens, J. G. (1998). Attachment orientations, social support, and conflict resolution in close relationships. In: J. A. Simpson & W. S. Rholes (Eds.), *Attachment theory and close relationships* (pp. 166–188). New York: Guilford Press.
- Robertson, J. (1953). Some responses of young children to loss of maternal care. *Nursing Care*, 49, 382–386.
- Robertson J., & Bowlby J. (1952). Responses of young children to separation from their mothers. *Courier of the International Children's Centre*, Paris, 2, 131–140.
- Rutter, M. (1981). Stress, Coping and Development: Some Issues and Some Questions. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 22, 323–356. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.1981.tb00560.x>
- Schaeffer, H. R., & Emerson, P. E. (1964). The development of social attachments in infancy. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 29(3, Whole No. 94), 1–77. <http://dx.doi.org/10.2307/1165727>
- Shaffer, D. (2009). *Social and Personality Development*. 6th ed. London: Cengage Learning.
- Waters, E. (1997): *Attachment Behavior Q-Set (Version 3.0)*, Advisor, Unpublished manuscript, SUNY, Department of Psychology, Stony Brook.
- Waters, E., & Cummings, E. M. (2000) A Secure Base from Which to Explore Close Relationships. *Child Development*, Vol. 71, No. 1, 164–172.
- Waters, E., & Deane, K. (1985). Defining and assessing individual differences in attachment relationships: Q-methodology and the organization of behavior in infancy and early childhood. In: I. Bretherton & E. Waters (Eds.), *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 50, nos. 1–2, 41–65.
- Weinraub, M., & Lewis, M. (1977). The determination of children's responses to separation. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 1977; 42(4), 1–78.
- Winnicott, D. (1965) *The Maturation Processes and the Facilitating Environment*. London: Hogarth Press.

ЗА АВТОРА

Гл. ас. д-р Диана Андонова е преподавател в Софийския университет „Св. Климент Охридски“, ФНОИ, катедра „Предучилищна и медийна педагогика“.

Научните ѝ интереси са в областта на психология на развитието, педагогика на овладяване на езика и развитие на речта, ранно детско развитие, семейна педагогика, крос-културни изследвания и др. Тя има 22 публикации.

Контакт: София, 1574, бул. Шипченски проход 69А

E-mail: dzandonova@uni-sofia.bg

ABOUT THE AUTHOR

Chief. Asst. Prof. Diana Andonova, PhD, is a university teacher at Sofia University „St. Kliment Ohridski“, Bulgaria, FESA, Department of Preschool and Media Pedagogy.

Her scientific interests are in the fields of Developmental Psychology, Pedagogy of Language Acquisition and Speech Development, Early Childhood Development, Family Pedagogy, Cross-Cultural Studies, etc. She has 22 publications.

Contact: 69A, Shipchenski prohod Blvd, 1574 Sofia

E-mail: dzandonova@uni-sofia.bg